

O'ZBEK ADABIY TILINING IJTIMOY VAZIFASI

Shukurova Nodira Nazimovna

Perfect-University o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15554456>

Annotation

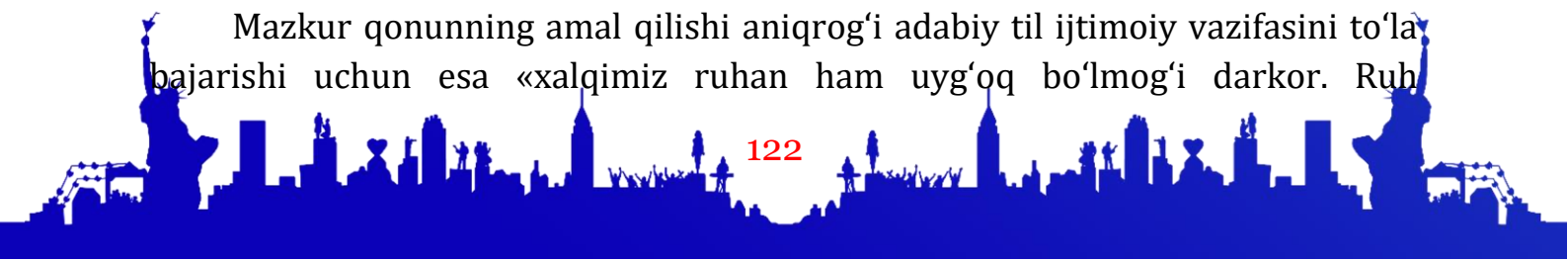
The article analyzes the social function (polyvalence) of the Uzbek literary language in the period of independence.

Key words: literary language, independence, social function of the literary language, polyvalence, national spirit.

Nazariyotchi tilshunos M.M.Guxman milliy adabiy tilning xususiyati haqida shunday deb yozgan edi: Rivojlangan milliy tillar vujudga kelgan davrda adabiy tilning bu turi asta-sekin tilning boshqa mavjudlik shakllarini siqib chiqaradi, ularning ijtimoiy ahamiyatini pasaytiradi va umummilliy normaning ifodachisi, milliy til mavjudligining oliy shakliga, lisoniy aloqaning universal vositasiga aylanadi. Shu munosabat bilan savol tug'iladi. Xo'sh, davlat tili haqidagi qonun qabul qilinib istiqloлга erishganimizdan keyin o'zbek adabiy tilining ijtimoiy vazifasi (polivalentligi) to'liq shakllandimi?

O'zbek milliy adabiy tili lisoniy aloqaning universal vositasiga aylandimi? Afsuski bu savolga ha deb javob bera olmaymiz. Chunki o'zbek adabiy tilining istiqloldan keyingi ahvolini kuzatsak "Davlat tili haqida"gi qonun talablarining ko'p holda bajarilmayotgani, davlat tilining amaliyotga keng joriy qilinmayotgani jonajon poytaxtimiz ko'chalari ajnabiy yozuvlarga to'lib ketayotgani, shahar maktablari imijimida ruslashtirilayotgani, qonunlarimiz hali ham boshqa tilda ijod qilinayotganligiga guvoh bo'lamiz. Shuning uchun ham O'zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida "Yana bir muhim vazifa fundamental tadqiqotlar, zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari, sanoat, bank-moliya tizimi, yurisprudentsiya, diplomatiya, harbiy ish, tibbiyot va boshqa tarmoqlarda davlat tilini to'laqonli qo'llash bilan bog'liq" degan edi. O'zbek adabiy tilining ijtimoiy vazifasini to'liq bajarishi davlat (aniqrog'i davlatning til siyosati)ga, jamiyat (xalq) va shaxsning ruhiyatiga bog'liq. Shuni ta'kidlash joizki til haqidagi qonun qabul qilinib (1989), keyinchalik uning tahrir etilishi (1995) bilan davlat bu boradagi o'z vazifa-sini bajardi. O'zbek adabiy tiliga siyosiy va huquqiy erk berildi. Binobarin mamlakatda o'zbek adabiy tilining ijtimoiy vazifasini cheklaydigan siyosiy va huquqiy kuch yo'q.

Mazkur qonunning amal qilishi aniqrog'i adabiy til ijtimoiy vazifasini to'la bajarishi uchun esa «xalqimiz ruhan ham uyg'oq bo'lmog'i darkor. Ruh

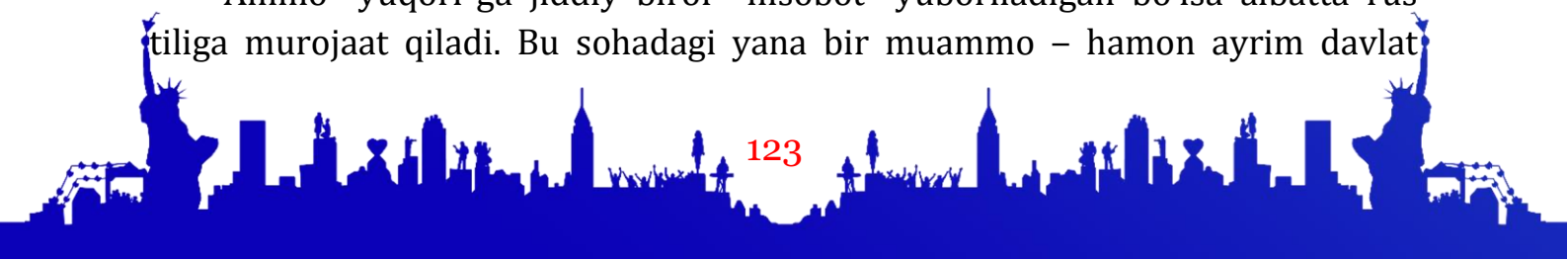
bedorligiga uning rahbar-rahnamolari, olimu ziyolilari, barcha farzandlari mas'uldir».

Binobarin malomatli maraz bo'lgan mustamlakachilik asoratini mahv etish yo'llarini ko'rsatish ham tilshunos, ham adabiyotshunosning birlamchi vazifasi bo'lmog'i darkor. SHu munosabat bilan milliy ruh masalasi dolzarb muammoga aylanadi. Negaki milliy ruh uyg'oq bo'lib yuqori darajada zuhur etgan taqdirdagina polivalentlik to'la shakllanadi, aks holda adabiy tilimiz ijtimoiy hayotning hamma sohasida barcha tomonidan qo'llanadigan bo'lishi uchun uzoq vaqt talab etiladi.

Sotsialistik tuzumda kommunistik mafkura, ateistik dunyoqarash yakka-hokim bo'lganidan ruhiyat masalalari e'tibordan chetda qoldi. Ma'lumki, milliy ruh uzvli tushuncha bo'lib milliy ong (aql, tafakkur) va milliy tuyg'u (idrok)dan tuzilgan. Milliy adabiy tilning ahvoli ana shu ma'nodagi milliy ruhga bog'liq bo'ladi. Afsuski hozircha barcha ijtimoiy guruh (jamo'a) va tabaqada shunday ruh ustuvor deya olmaymiz.

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan jurnalist Kamol Matyoqubovning so'zlari ham bu fikrni tasdiqlaydi: Umuman olganda, "Davlat tili haqida"gi qonunga, farmonga bunday e'tiborsizliklarning, sohada yuz berayotgan yuqoridagidek kamchiliklarning asl sababi nimada degan savol tug'iladi. Sababi oddiy. Aksariyatimizning qalbimizda davlat tiliga, ya'ni o'zbek tiliga, garchi, bu tilni nihoyatda sevamiz, deb to'tiqushdek ming martalab takrorlasak ham, mehrmuhabbat yo'q, undan chinakamiga faxrlanish, iftixor qilish, g'ururlanish tuyg'ulari yo'q. Shu bois adabiy tilimiz ijtimoiy vazifasini to'la bajarmayapti. Harbiy soha, sport, fan-texnika, tibbiyot, ish yuritishga adabiy tilning kirib kelishi qiyin kechmoqda. Masalan tibbiyotda ilmiy tadqiqotni qo'yib turayligu oddiy retsept yozish yoki kasallik varaqasini to'ldirish hozirgi kunda ham asosan rus tilida bo'lyapti. Buning sababi yoshi kattaroq shifokorlar sho'ro farzandi bo'lib rus tilida o'qiganligidan ruscha fikrlashdan qutula olmayotgan bo'lsa hozir bitirayotganlarga ham shunday professor-o'qituvchilar dars berayotganligidir. Davlat boshqaruvi organlarida rus tili "katta obro'"ga ega bo'lsa-da, oxirgi yillarda hujjatlarni o'zbek tilida yuritish o'sib bormoqda. Ba'zi siyosatchilar hamma hujjatni o'zbek tiliga o'tkazishga chaqirmoqda. Ammo shu narsa ayonki, markaziy ijroiya qo'mitalari va respublika parlamenti rus tilida faol sur'atda hujjat yuritayotgan ekan, bu sohada siljish bo'lishi qiyin masala. Viloyatlarda "quyi" ma'muriy idoralar o'zbek tilidan foydalanadi.

Ammo "yuqori"ga jiddiy biror "hisobot" yuboriladigan bo'lsa albatta rus tiliga murojaat qiladi. Bu sohadagi yana bir muammo – hamon ayrim davlat

tashkilotlaridan xatlar va boshqa hujjatlar boshqa tillarda chiqarilayotgani, shartnomalar, tender materiallari, klassifikatorlar va hokazo muhim hujjatlarning davlat tilidagi variantlari mavjud emasligi, davlat tashkilotlari o'tkazayotgan tadbirlarning rus tilida olib borilishi, xalqaro tadbirlar, xususan, seminarlar, treninglarda sinxron tarjimalar davlat tilida qilinmayotganining guvohi bo'lib turibmiz. O'zbekiston Fanlar akademiyasining aniq va tabiiy fanlar institutlari tomonidan chiqariladigan jurnallardagi maqolalar aksariyat holda rus tilida yozilyapti. Fikrimizni dalillash uchun bu jurnallarning ayrimini tahlil qilamiz.

O'zR FA Umumiy va noorganik kimyo instituti tomonidan nashr etiladigan O'zbekiston kimyo jurnalining 2018-yilgi sonlarida jami 75 ta maqola chop etilgan. Shunda bor-yo'g'i 3 tasi o'zbek tilida, qolgani rus tilida. O'zbekiston biologiya jurnalining 2020-yilgi sonlarida jami 67 ta maqola chop etilgan. Shundan 59 tasi rus tilida, 8 tasi ingliz tilida. O'zbek tilida birorta ham maqola yo'q. O'zbekiston fizika jurnali haqida internetga kiritilgan ma'lumotda nashr tili rus, ingliz tili deb yozib qo'yilgan. Sport va harbiy sohada ruscha fikrlaydigan rahbaru xodim ko'p.

Geografik obyektlar, xizmat ko'rsatish va savdo binolariga nom berishda ham to'liq o'zbek tilidan foydalanilmayapti. Keyingi paytlarda ko'chalar, maydonlar, xiyobonlar, binolar, do'konlar, xususiy muassasalar nomlarini yozishda nafaqat davlat tili haqidagi qonunga amal qilinmayotibdi, balki ularni xorijiy tillarda bitish nihoyatda avj olib bormoqda. So'zimiz isbotsiz bo'lmasligi uchun Toshkent shahrining xohlagan ko'chasidagi yozuvlarga – xususiy korxonalar, bannerlarga bir nazar tashlang. Har qadamda "Beanty salon", "La Perla Cosmetics", "Golden River", "Dark hall", "Elegant", "Creative Master". "Viva", "Savio", "Star Med Center", "Avisa Med Servis", "Salus Vita" larga duch kelasiz. "Mini market", "Pich market"larning esa sonsanog'i yo'q. SHular qatorida aksariyat binolarning peshtoqlari ' "Дверь", "Центр обуви", "Учебный центр", "Подготовка абитуриентов", "Языковые курсы", "Дошкольное обучение", "Зеленый базар", "Срочное фото", "Цветная печать" kabi rus tilidagi nomlar bilan bezalgan. Oshxonalar nomi yonidagi "milliy taomlar" "multi taomlar"ga, palov degan nom "plov"ga aylangan. Yurtimizning "O'zbekiston" deb atalgan go'zal nomi esa "Uzbekistan"ga aylanib ulguribdi. Endilikda ingliz, rus tilidagi nomlar yoniga nemis, fransuz, koreys, xitoy va boshqa tillardagi turli-tuman atamalar ham kelib qo'shilmoqda. Xullas, poytaxtning xohlagan ko'chasiga kirsangiz, 80-85 foiz xorijiy tillardagi, 15-20 foiz o'zbek tilidagi nomlarga, atamalarga, shiorlarga duch kelasiz. O'zingizni Toshkent shahri ko'chalarida

emas, London, Moskva shaharlari ko'chalarida yurgandek his qilasz. Go'yo yurtimizda o'zbek tili emas, boshqa tillar davlat tiliga aylangandek taassurot tug'iladi. Yuqoridagi kabi holatlarga yana ko'plab misol keltirish mumkin. Biroq shularning o'ziyoq o'zbek adabiy tili ijtimoiy vazifasini to'la bajarmayotganidan dalolat beradi. O'zbek adabiy tilining ijtimoiy vazifasi haqida so'z yuritayotgan ekanmiz, bu bilan bog'liq yana bir muhim masalaga to'xtalib o'tishimiz lozim. Bu o'zbek tilining internet tizimida qo'llanishi aniqrog'i internet tiliga aylanishi masalasidir. "Globallashuv asrida tillarning yashab qolishi ko'proq axborot-kommunikatsiya sohasida, internet tizimida qo'llanish darajasi bilan bog'liq. Qaysi til internet tili emas ekan, bu tillarning ro'parasida o'lim xavfi turaveradi. "Masalan Yevropadagi Islandiya davlatining tili bo'lgan island tili o'lik tilga aylanayotgani barcha millatparvar kishilarni hushyor torttirishi tabiiy. Mutaxassislar fikricha, Islandiyada internet tili ingliz tili bo'lgani uchun island tilining qo'llanish doirasi toborasi tobora torayib bormoqda. Internet kompyuter texnologiyalariga tayanadi.

Kompyuter lingvistikasida "kompyuterning tilni tanishi" degan tushuncha bor. Agar kompyuter tilni tanir ekan, tilning kompyuter tili, internet tili ekanligi haqida so'z yuritish to'g'ri bo'ladi. Kompyuter tilni "tanishi" uchun u bu tilni "bilishi" zarur. Kompyuterning matndagi xatolarni tuzatishi, matnni qayta ishlashi, annotatsiyalashi, tilni o'rgatishi, transliteratsiya qilishi, til ifodalarini tasniflashi, tartiblashi, biror tilda gapirishi, yozishi asosida uning tilni tanishi asosida amalga oshiriladi". "Tilning internet, kompyuter texnologiyalari tiliga aylanishi matematik lingvistika, uning davomi bo'lgan kompyuter lingvistikasining shakllangani va rivojlanish darajasi bilan bog'liq. Ayniqsa, sun'iy intellekt uchun tabiiy tillarni modellashtirish kompyuter lingvistikasining asosiy, pirovard vazifasi hisoblanadi. Dunyo miqyosida sun'iy intellektlar yaratish asosida tabiiy tillarni matematik modellashtirish yotadi. Matematik modellashtirish natijalari sun'iy intellektning faoliyat dasturini yaratishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Tilshunoslik, adabiyotshunoslik, adabiyot, matbuot, radio, televideniye, o'rta va oliy maktabda o'zbek tili ustuvor. Bu sohalarda o'zbek adabiy tili ijtimoiy vazifasini bajaryapti deyish mumkin. Lekin adabiy tilning boshqa belgilariga (me'yoriylik, umummajburiylik, uslubiylikka) to'la rioya qilinyapti deya olmaymiz. Binobarin adabiy tilimizning madaniyati (nutq madaniyati)ni yuqori deb bo'lmaydi. Xulosa sifatida aytish mumkinki o'zbek adabiy tili ijtimoiy vazifasini to'la bajarishi uchun xalqimizning barcha vakilida milliy ruhni uyg'otish, shu asosda "ona tilimizning qo'llanish doirasini yanada kengaytirish,

ayniqsa, uning ishlab chiqarish, fundamental fan, tibbiyot, harbiy ish, yurisprudentsiya, axborot texnologiyalari va boshqa yo'nalishlarda faol istifoda etilishini ta'minlash" zarur. Bu davlat va hukumat rahbarlari, tilshunos, adabiyotshunos va boshqa soha olimlari, shoir, yozuvchi, til muallimi oldida turgan dolzarb vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Гухман М. М. Литературный язык // Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка. Москва, "Наука", 1970, 604 с.
2. Odilov Yo. Til va jamiyat ta'sirlashuvi. O'zbek tili va adabiyoti jurnali, 2020, 4-son. 10 – 17-b.
3. Abadiyat devoridagi bitik. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan murabbiy, shoir Mirzo Kenjabek bilan suhbat // Tafakkur jurnali, 2020, 4-son. 4 – 15-b.
4. Prezident Shavkat Mirziyoevning o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. <https://uza.uz/uz/posts/prezident-shavkat-mirziyeevning-zbek-tiliga-davlat-tili-ma-o-21-10-2019>.
5. K. Matyoqubov. Millat ko'zgusiga g'ubor tushirmaylik. <http://www.adolatgzt.uz/society/5737>.

